

האם ה' שומע את תפילתנו

תפילת הנפש ותפילת הנשמה בתורת הרב קוק

פתיחה

לפני כמה שנים שמעתי את הרב יהושע שפירא מתאר מסע לימודי שערך בעקבות התפילה. מסע זה כלל בירור מקיף של סוגיית התפילה בדברי הראשונים והאחרונים,¹ ויעדו הסופי היה תפילת הרב זצ"ל. לדברי הרב שפירא, בסופו של הבירור, שארך כשנה, הוא נקלע לסתירה בין שתי תנועות: בין אופי התפילה כבקשה וציפייה למענה א-לוהי, כפי שמשתקף מ'פשוטה של תפילה', מחד-גיסא, ובין אופייה כתנועה נפשית-פנימית של התכללות והתאחדות כפי שמשתקף מתורת הרב קוק מאידך-גיסא. בעקבות הבירור ניסרה בקרבו שאלה חריפה: האם לפי הרב קוק ה' שומע תפילה?

בשיעור מסכם שרטט הרב שפירא, בין השאר, שני קווי מתאר ליישוב הסתירה, וזאת על פי שניים מגדולי המחשבה כיום: הרב ש"ז גופין, משפיע חב"די מרכזי האמון על תורת בעל התניא, והרב צב"י טאו. הרב גופין אמר כי "הוא חי עם הקושיות", רוצה לומר הללו אינן עוקרות את יסודות האמונה: הוא מעמיק במשנת בעל התניא שמלמדת על תנועת תפילה של ביטול והתכללות באור אינסוף, ולצד זאת דבק במילות הסידור המורות על האמונה הפשוטה כי האדם מבקש - וה' שומע. מדברי הרב טאו עלה שעל פי הרב קוק, שמיעת התפילה על ידי ה' אינה מתחדשת כתגובה למעשינו אלא זהו אור א-לוהי נצחי - ה' שומע כל הזמן את תפילתנו. בסופו של דבר, החליט הרב שפירא לגנוז את מאמרו המפורט על אודות משנת התפילה של הרב ולא לפרסמו.

השאלה "האם ה' שומע תפילה" נוגעת בכמה סוגיות יסוד של מחשבת האמונה: בדעת א-לוהים, שאלת ההשגחה והשינוי בא-לוהות מחד-גיסא, ובעבודת א-לוהים ואופייה של התפילה מאידך-גיסא. בדבריי אציע ניסיון להתמודד עם קושי זה מן ההיבט השני שלו: אופי התפילה.²

1. נערך כמאמר 'קראתי ויענני', פרי עץ הגן (תשס"ד), עמודים 399-450.

2. מו"ר הרב שג"ר עסק בשיעוריו בקושי ובמצוקה המתוארים במאמר זה באופנים קרובים. הוא הציע, כדרכו, מתווה עמוק ותובעני לאורם של ר' נחמן והוגים עכשוויים נוספים. על

תחילה אשרטט בקצרה את מהותה של התפילה כפי שהיא עולה ממשנת הרב (חלק א); משם אפנה לתיאור כללי של מבנה הנפש ומשמעותו לגבי מהות התפילה ומעשה התפילה (חלק ב); בסופם של הדברים אציע תבנית חשיבה רוחנית שמופיעה בתורת הרב, ומקופלת במונח 'התמצית' (חלק ג). יישומה של תבנית חשיבה זו במשנת התפילה של הרב תסייע בידינו לגשר בין פערים ולרכך את הקושי האמור.

יוסיף דעת יוסיף מכאוב: הקושי

מהי התפילה? אם נבחן את עניינה של התפילה על בסיס מילותיה והמבנה שלה, נוכל להסיק בפשטות כי התפילה היא בקשה מאת ה' – השומע אותה ועונה לקוראיו.³ תכלית זו עולה באופן מובהק מתוך נוסח התפילה, על ריבוי חלקי הבקשה בה, וכן מתוך המבנה של התפילה. חלוקת התפילה לשלושה חלקים⁴ – שבת, בקשה והודאה – מעצימה את מקומה של הבקשה: היא ממוקמת במרכז העמידה לפני ה'; קודמים לה דברי שבח ואחריה באים דברי תודה – הללו מעניקים לבקשה את איכותה וכיוונונה הראוי. בדברי חז"ל אנו מוצאים ביטויים מפורשים המתארים את תכליתה של התפילה כמעשה של בקשת צרכים לפני ה'. לדוגמה:

אמר רבי אלעזר: למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר? לומר לך מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום אף תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקדוש ברוך הוא ממדת אכזריות למדת רחמנות (סוכה יד, א).
א"ר יצחק: מפני מה היו אבותינו עקורים? מפני שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתן של צדיקים (יבמות סד, א).

בתשתיתם של תיאורים מעין אלו מצויה הנחת יסוד משמעותית על אודות יחסי ה' והעולם, הנחה שמכוננת את אופי דעת א-לוהים של האדם. הקב"ה מופיע בהם כמשגיח וכמנהיג, וממילא כשומע תפילה הנענה לבקשות האדם. זהו צדו השני של מטבע התפילה המאופיינת כבקשה.

כך עיין שיעורים על ליקוטי מוהר"ן, חלק א, תורה כו, עמודים 329-333; לוחות ושברי לוחות, עמודים 235-240; שארית האמונה, עמודים 41-44.

3. על ראשית כינונה של חובת התפילה בדור יבנה ועל אודות יסודותיה בתנ"ך עיין במאמרו של הרב יואל בן נון, 'ראשית תפילת הקבע: על תפיסתם העצמית של חז"ל', משלב לז, (תשס"ב), עמודים 5-30, ובהפניות לסקירות מקיפות בנידון.

4. רמב"ם הלכות תפילה א, ב.

העוסק במהותה של התפילה באופן מפורש, מגלה רבדים שונים ואחרים בעניינה של התפילה ובדעת א-לוהים שבבסיסה. בהגותם של הראשונים לדוגמה אנו מוצאים מגמות שונות בכל הנוגע להגדרת מהותה של התפילה. המכנה המשותף להגדרות אלו הוא שמהות התפילה איננה מתוארת בניסוחים של בקשה ומענה. לדוגמה, ר' יהודה הלוי בדברי הכוזרי מתאר את התפילה כ'גרעין הזמן ופריו' (כוזרי מאמר ג סימן ה); לדידו, בשעת התפילה, האדם (החסיד) 'מתדמה לעצמים הרוחניים ומתרחק מן הבהמיים'. כך עולה גם מדברי החסיד בחובת הלבבות⁵ המתאר את התפילה כהתייחדות הנפש לפני ה', כניעה אליו ומסירת כל ענייניו אליו. כך עולה מדברי הרמב"ם⁶ שקבע את מהותה של התפילה כאמצעי לקביעת הדעות האמיתיות, ועוד. כך עולה גם מדברי ראשונים נוספים שלא אביאם כאן.⁷ מהותה של התפילה לפי הראשונים הללו היא תנועת נפש עמוקה והיא אינה עוסקת כלל ברובד הנמוך של צורכי האדם ובקשותיו.

מובן הוא שמאפיין זה של מהות התפילה משליך על תארי ה' ודעת א-לוהים הכרוכים בו. מאחר שלא מדובר במעשה של בקשת צרכים אנושית, אלא של תנועה פנימית של התרוממות והשכלה אלוהית, הרי שדעת ה' והשגתו שונה בהתאם. זו אינה קשורה להיותו שומע תפילה ומנהיג, אלא כהשגה ומפגש עם הטוב האינסופי והמציאות הנשגבת.⁸

מעשה התפילה ומהותה של תפילה: פער הולך וגדל

אנסח את הקושי תוך שימוש בהמשגה שתלווה את עיקרי הרעיון המוצע במאמר זה: ככל שהאדם מעמיק יותר במחשבת התפילה ונחשף לרבדיה הפנימיים והעמוקים, הולך ומתגבר הפער בין התנועה הפנימית, **מהות התפילה**, ובין המבע החיצוני-מילולי, **מעשה התפילה**. נוכח ההכרה במהותה של התפילה, מילות הבקשה המפורטות נעשות לכאורה חסרות מובן במקרה הטוב, וסותרות או קטנוניות במקרים אחרים. התמונה שעולה מההקשבה למילות התפילה היא שהאדם עסוק בעצמו בחייו האישיים והכלליים ומצבו משדר צורך ומצוקה, ואילו

5. חובות הלבבות שער ח פרק ג (מהדורת אברהמוב), עמוד 266.

6. מורה נבוכים חלק ג פרק לה, מד (מהדורת שוורץ), עמודים 550, 601.

7. עיין במאמרו של הרב אברהם סתיו לקמן.

8. אודות ההבדלים בין דעת א-לוהים זו לאחרת, והקושי (של הכותב) בהזדהות עם דעת א-לוהים שמציע הרב קוק, עיין במאמרו של ישראל אריאל, 'להשאב או לפנות' - דעת ה'אתה' כחלק מדעת א-לוהים, מעשה חושב א (תשע"ו), עמודים 81-96, ואת תגובתו של ברוך כהנא, 'רבדים של דעת', ותגובת ישראל אריאל לתגובתו 'אתה ה' לבדך' בתוך מעשה חושב ב (תשע"ח), עמודים 327-340, ו-341-350 בהתאמה.

עפ"י מהותה של תפילה, משתקפת דמות של אדם שמצוי בתנועה של השתגבות והתעלות שכלית ורוחנית! במטרה להציע פתרון לפער בין מהות התפילה ומעשה התפילה, אשרטט תמונה ראשונית ובסיסית של מהות התפילה במשנת הרב.

חלק א: תפילת הרב קוק⁹

בדברי הרב עצמם ישנם ביטויים שמעצימים את הסתירה דלעיל. מחד-גיסא הרב קובע ש'התפילה אינה באה לשנות דבר מן הא-לוהות'¹⁰; וכן כי 'החושב בתפילה שמשנה את העניין הא-לוהי הרי זה מחרף ומגדף'.¹¹ מאידך-גיסא, בכמה פסקאות מציין הרב באופן ברור שהתפילה פועלת ומשנה את המציאות: 'התפילה היא פעולה ממש ככל פעולה שהטבע שלה מורגש...'¹²; 'ודאי הוא שתכונת התפילה שהיא פועלת...'¹³; 'התפילה היא אחת האמצעיים היותר תרבותיים להשיג את המבוקשים, בין המבוקשים הרוחניים בין הגשמיים, בין הכלליים בין הפרטיים'.¹⁴ ההנחה בדבריו האחרונים היא שהתפילה מתקבלת ומבוקשו האישי של האדם נענה.

אניח לעת עתה לשאלה האמונית-תיאולוגית - האם התפילה משנה את הא-לוהות וכיצד מתיישב הדבר עם תפיסת האחדות הא-לוהית¹⁵ - ואתמקד במעשה התפילה ובמהותה. להלן אבחן האם התפילה נועדה לבקשה ומענה או שמהותה היא תנועה פנימית רוחנית; נוסף על כך אבחן האם ניתן ליישב בין שתי מגמות אלו.

9. הדברים לקמן הם פיתוח ומחשבות המשך לדברים שהופיעו במאמריי הקודמים: 'אבינו שבשמים. צור ישראל. אין עוד מלבדו': דעת א-לוהים ועבודת א-לוהים בתפילה בהגותו של הרב קוק, אסיף ב (תשע"ה), עמודים 220-269 (מאמר העוסק ביחס שבין דעת אלוהים ובין תפילת הרב). 'תפילתי לך עת רצון - תפילותיו של הרב ותפילתם של חסידים', פתוחי חותם ה (תש"ע), עמודים 143-176 (המאמר עוסק בהבדל בין תפילת הרצון ובין תפילת הרגש).

10. עולת ראייה א עמוד יד.

11. שמונה קבצים א, תרסד.

12. שם, ב, רטו.

13. שם, ז, נד.

14. שם, ד, צב.

15. על כך עיין בהרחבה בעבודתו של הרב אברהם סתיו, 'כיצד פועלת התפילה? סוגיית התפילה, משמעותה והשפעתה במחשבת הראשונים', אסיף ה (תשע"ח), עמודים 301-

מהותה של תפילה: התעלות הרצון והתכללותו

ליבת התפילה בתורת הרב היא הרצון. התפילה מכוונת להתעלות הרצון של האדם. ממכלול אבריו הנפשיים של האדם הכוללים את המחשבה, הרגש והדיבור, מדגיש הרב את מקומו של הרצון בעת התפילה. כך הוא כותב לדוגמה בפסקאות הבאות:

יסוד התפילה היא התרוממות הרצון והתגלותו. כשהמבוקש הממלא את רצונו של אדם מובע בקשר הרעיון והחפץ בא-לוהים, עולה הרצון למרומי ערכו, מתאחד הוא עם הרצון הכללי... (שמונה קבצים ג, יח).

התפילה היא מרוממת את הרצון, ומעלה אותו למרומי מקורו. משיבה היא את המהותיות התוכיית של האדם אל הא-לוהים, ובוזה הרצון של העתיד הגדול מתבסס. וכפי עומק ההכשר של יסוד הרצון להתעלות, ככה תהיה פעולתו (שם, ה, רכט).

כשמתפללים, מתעלה הרצון... (שם, א, תקנד).

התפילה במציאותה ובאמונתה, מבססת היא את היסוד של גדולת הרצון של האדם וקדושתו (שם, ז, קכד).

התעלות הרצון אין משמעה הפיכתו מקונקרטי למופשט, אלא התכללות במקורו, מקור החיים, כדלקמן.

הגדרת התפילה כהתעלות הרצון מבוססת על תפיסה רחבה יותר אודות מהותו הפנימית של היש המצוי - העולם. העולם בפנימיות הוא תנועה של הרצון הא-לוהי לחיים בשיא טהרתם.¹⁶ תנועת רצון זו מתפרטת ומתגוונת לרצונות מובחנים, הם האידאלים הא-לוהיים (הלאומי, המוסרי, הדתי, הא-לוהי). הללו מופיעים בנשמת ישראל¹⁷ ובנשמת כל יחיד ויחיד כגרעין היסודי של החיים. רצונו

16. אודות רעיון זה עיין במאמרו של שלום רוזנברג, ש' רוזנברג, "הראי"ה והתנין העיוור", ח' חמיאל (עורך) באורו, ירושלים (תשמ"ו), עמ' 317-352.

17. כך בפסקה הבאה: '**בפנימיות נפשנו מרגישים אנו שיש לחיים מגמה**, והמגמה מחוייבת להיות נעלה עדינה וכללית מאוד. בסתר הפנימי של השגת הנשגב שלנו מונחת נטיה להתאים את הויתנו אל התכונה המגמתית היותר עליונה שהיא ודאי מצויה וקיימת לעד. מסבירים אנו אותה לעצמנו בהסבר מדוייק של עבודת ה'. **ישראל חפץ שהמגמה העליונה של החיים שצפונה בו ובנפש כל חי תגלה ותראה על ידו תתעלה ותתרומם כפי אמתת רוממותה בגלוי כמו שהיא רוממה ונשגבה בחביון מציאותה**. כל ענפי החיים וההויה כולם הם רק נצוצות קטנים לגלות על ידם ושמגלה על ידם בכל גוונא אור זוהר העליות של המגמה הרוממה מכל קודש שבלתי אפשרי לבטאה מפני עצמה ואורה אפילו ביטוי מחשבי. אבל תמיד רק לרדוף אחריה תחשק נשמת חיים הפנימית ועליה בנויה

העמוק והפנימי של האדם, שהוא ליבת ומהות חייו, אינו אלא ניצוץ מאורה גדולה זו.¹⁸

בפסקה הבאה מקופלים כל היסודות שתוארו לעיל. הרב מתאר את הגרעין היסודי של המציאות כרצון א-לוהי, את פנימיות מהותו של האדם כביטוי לרצון זה ואת התפילה כמעשה של התבססות והתגלות הרצון הפנימי-אישי. אצטט את הפסקה תוך חלוקה לפרקים:

התפלה, במציאותה ובאמונתה, מבססת היא את היסוד של גדולת הרצון של האדם וקדושתו.

הרצון הוא היסוד לכל החיים, לכל ההגוי, ולכל הנפעל, הרי הוא מתעלה, מזדכך מתקדש ומתרומם ברוממות קדושה אלהית על ידי התפלה.

גרעין אחד של תפלה נושא עמו משך של חיים רצוניים אדירים, לפניו ולאחריו. כל שטפי הרצון הקדום וענפיהם, לפני התגלותה של התפלה בנפש, הרי הם הולכים ומתרכזים במרכז הטמון של התפלה. עיקר בנין הרצון, שהוא הולך ונבנה, הולך ומשתלם, מתעלה לבא לכלל תיקון בנין ושכלול, הוא בא מיסוד התפלה. התפלה גם בעודה בכח הרי היא מעלה את הרצון, את נקודת החיים היותר עליונה ועשירה. הרעיון, הציור של התפלה, האמונה של התפלה, הדבורים המבוטאים של התפלה הנם יחד חטיבה עולמית גדולה.

החזון העולמי היותר נשגב, יותר אידיאלי, ויותר תהומי בתהום ההכרה של הביטוי היותר נשגב ויותר חסון בחסינות האמת, הוא העולם בתור הצגה של רצון ד', התגלות רצון להים עליון קונה הכל, ורצונו של האדם הנגש אל ד' הוא כבר רצון מתעלה, רצון מתאמץ לבא לתוכן מהותיותו האמיתית. אותו הגודל האמיתי של הרצון הולך ומתגלה על ידי מה שהוא מפנהו אל ד'. והרי חוזר הוא משך החיים,

היא כל תורת אמת וכל מוסר טוב שממקור ישראל' (קבצים מכתב יד קדשו, ב, פנקס הדפים ד 97). על אופיה של נשמת האומה ככלולה מהאידיאלים האלוהיים, עיין במכתביו של הרב קלנר, מילון הראיה, (מהדורה רביעית ירושלים תשע"ג), עמוד תרעז.

18. 'אי אפשר להבין את פליאת הרצון של האדם בכל פאר חופשו, רק בתור ניצוץ מאחד מהשלהבת הגדולה של הרצון הגדול שבכל ההוויה כולה, הופעת רצון כל העולמים' (שמונה קבצים ג, מז). וכן: 'הרצון הפרטי איננו דבר בודד, סעיף הוא מהרצון הכללי, משפע הרצון המתעלה מעל לכל לראש, משפעת הרצון המחולל כל, הבורא כל עולמים, המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. חלוש הוא הרצון המסועף, אפס היא מדת היכולת שלו, מפני שהוא בציורו נפרד מהחפץ הכללי, לפי אותה המדה של עז הדבקות אשר להרצון הפרטי בהרצון המקודש הכללי, לפי מדה זו הרי הוא מתעלה, ויכלתו מתגברת' (שמונה קבצים ח, עז), ועוד.

משך העולמים, הד המציאות, אומץ ההויה אל יסודו, משתגב בשיגובו האלהי החסון והנערץ, והרי הוא היסוד היותר אמיץ לכל בנין, לכל מבוקש. והמבוקשים בעצמם הרי הם מתעלים על ידי התפלה, הם עושים בעד התפלה והתפלה עושה בעדם, וביחד מתעטרים הם עטרות אל חי העולמים. רצון ברצון נגש, שאיפה בשאיפה, שכל בשכל, חיים בחיים, והכל מתמלא ברכה עדי עד (שמונה קבצים ז, קכד).

עבודת ה' הישראלית, היא פרויקט של עיבוד, עיבוד האידיאלים האלוהיים והגשמתם.¹⁹ חיי היחיד והאומה בארץ, מתוך נאמנות לדבר ה', ובתודעת קשר עמוק למקור החיים, מזרימים ומנכיחים את הרצון האלוהי ומשרים שכינה בארץ. בתפילתו, האדם מתקלף מקליפות מחשבותיו היומיומיות ורצונותיו הרגעיים, והולך ומפנה מקום פנימי לרצונו העמוק שיבקע; או אז, מתגלה הרצון היסודי בטהרתו בהתכללותו ברצון העולמי האלוהי.

צריכים להסביר את היסוד של התפלה. התפלה במובנה הרגיל, הבקשה, פעולתה היא טכנית אידיאלית, במובן מקודש עליון. הרצון הפרטי איננו דבר בודד, סעיף הוא מהרצון הכללי, משפע הרצון המתעלה מעל לכל לראש, משפעת הרצון המחולל כל, הבורא כל עולמים, המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. חלוש הוא הרצון המסועף, אפס היא מדת היכולת שלו, מפני שהוא בציורו נפרד מהחפץ הכללי, לפי אותה המדה של עז הדבקות אשר להרצון הפרטי בהרצון המקודש הכללי, לפי מדה זו הרי הוא מתעלה, ויכלתו מתגברת. בעת התפלה, שהאדם פונה אל ד' מעומק רצונו, מתעלה העז המהותי של הרצון הפרטי שלו. וכפי ערך הדבקות האיכותית הזאת, הרצון הזה הפרטי, שנשתחרר מפרטיותו, והוא הולך, רץ מדות, עף וטס, ומתגבר מתוך חזרתו ליסוד חיו, למקור מחצב מהותיותו, לעומק רצון ד', אדון כל, הרי הוא פועל את פעולתו, כפי רצונו וציורו (שמונה קבצים ח, עז).

ניסוח פרדוכסלי יגדיר את מעשה התפילה כמעשה פעיל במטרה להפוך לנפעל.²⁰ נפעלות שהיא ביטוי לרצון האלוהי העולמי המופיע ברצונו האישי.²¹ יכול החושב לטעות שתנועה זו מובילה לאיפוס ולחדלות כוח, ולא היא. האדם פועל ונוכח

19. אדר היקר, מאמר עבודת אלוהים, עמוד קמה.

20. בהשראת ניסוחיו של הרב צבי יהודה, בשיחותיו על דמותו של יצחק (שיחות הרב צבי יהודה, בראשית, הוצאת בית אל, 1990 עמודים 215-239): 'אברהם אבינו כולו פעילות, יצחק אבינו כולנו נפעלות, יעקב כולו סיבוכיות'.

21. 'והמתפלל עצמו קורא לא-להות המתגלה בתוכיותו ובכל היות נשמתו.' (אוצרות הראיה חלק ב, ראשון לציון תשס"ב, עמוד 527).

במלוא אונו ומרצו. תנופה זו באה לו מכוח ההתבטלות והתכללות ברצון הא-
לוהי החי שפועם בו.²²

כחוויה קיומית ניתן לראות את התפילה כמעבר ממודעות לשקיפות; מעבודה פנימית מודעת ומחושבת להוויה שקופה בתוך מציאות חיה. 'חי נושא את עצמו'. דומה הדבר (ויבין זאת רק מי שהיה בתרגיל מפרך של גדוד חי"ר) להבדל בין תרגיל צבאי רטוב (=אש חיה) ותרגיל יבש (=כדורי סרק). בתרגיל היבש, נושא החייל על כתפיו משקל כבד, קסדה לראשו ואגלי זיעה נוטפים ממצחו. כאשר הוא רץ ומדלג בחום הכבד, הוא נתון בפיצול. מחד, חושב הוא על המשימה, מאידך מודע הוא וחושב על הקושי ועל הסבל בו הוא נתון. חרף כל אלו, הוא מתגבר. עם החזרה לתחילת המסלול וההכרזה על תחילת התרגיל הרטוב, הפיצול נעלם והוא שרוי באחדות. טעינת נשקים, רעם הפגזים, רשפי האש והמטרות הפגועות, מנשאים אותו כאיילה. הוא שוכח עצמו ונע במרץ ובלהט. כולו נתון בהוויה של הרצון לנצח ולהשלים את משימתו. הווייתו שקופה לעצמה ובטלה לגודל האירוע הצבאי.

בתפילתו הנעלה של האדם, מופיעים זורמים באדם המגמות והחפצים האלוהיים במלואם ובממשותם. הוא מתהווה כהוויה שקופה ברצון האלוהי, לברכה, לתשובה שלימה, ולגאולת ישראל בקדושה.

בדרך דרוש ניתן לראות את התנועה של התפילה בהתעלות הרצון, בשני החלקים של המשנה במסכת אבות (ב, ד): 'עשה רצונו כרצונך' - כוונת ההתכללות של האדם, 'כדי שיעשה רצונך כרצונו' - תוצאת ההתכללות.²³

22. 'להתבטל בפני הכללות... לא צער ודכדוך יש בה כי אם ענג וקוממיות, שלטון וגבורה פנימית... ההקטנה... מצמיחה גדלות אדירה'. (אורות, זרעונים ה, עמוד קכה). וכן הוא בעולת ראייה בסיום העקידה (ד"ה כמו שכבש): 'לא היה אצל האב שום רגש טבעי של המית אב שנכחד, להיפך, הכל היה פורח והכל חי. אבל בידיעה הברורה, שכל החי, וכל המתעלה, הכל נכון הוא ומוכרח הוא להבטל, ולהקשר קשר עליון, ברצונו ודברו של אל עליון קונה שמים וארץ, השופט כל הארץ, אבי כל המעשים, בהבנה קדושה, שכל מעשה וכל מצוי כלא הוא נחשב מצד עצמו, וכל שיווי ערכו וגדלות מציאותו איננו כ"א מצד מציאותו באלהי עולם קונה הכל, בשביל כך גם הרחמים כלפי הבן היחיד, שיש להם כ"כ ערך עדין מוסרי ומפואר, עם כל חזקת מציאותם, הם מוכרחים היו להכבש כדי למלא את דבר ד' ולעשות רצונו בלבב שלם. ובזה הרחמים בעצמם קנו להם את המקום היותר עליון, את מקומם במציאות העליונה, ברצונו של מקום, ששום דבר משם לא יכחד ולא יעדר'.

מקומן של הבקשות הפרטיות

ערכן של הבקשות הפרטיות מקבל מעמד שונה לחלוטין בעת התקיימותה של תפילה זו. גילוי הרצון חושף עומק אנושי. העניינים הכלליים והפרטיים מתארגנים למהות אחת שכל כולה היא גילוי שם ה' בעולם. גם ענייני הפרטיים מהווים חלק מתיקון זה והקמת שכינה מעפרה.²⁴ מעתה, הופכים הם להיות חלק ממהלך גדול ומהותי יותר. הבקשה לתיקונם אינה עניין אישי, אלא גילוי אלוהי עולמי.

בפסקה שלפנינו משווה הרב בין שני סוגים בשל בקשות, שאותן הוא מכנה תפילה לעומת רינה. האחת, התפילה, מרוכזת בצורך ובאינטרס הפרטי; והאחרת, הרינה, עסוקה בהיבט אישי הכלול במהלך ובמנגינה עולמית:

התפילה השלימה התפילה הבטוחה והראויה להיות מתקבלת המאמצת את האיש ואת העם, היא התפילה המעוטרת בשני תואריה: **רנה ותפילה**. כל אשר יחסר לאדם כל אשר יציק לו לבבו לבקש את אשר תערוג נפשו מכל צרה ומצב מר אשר יאבה להנצל וישפך לפני ה' שיחו, מצד התביעה הטבעית הדוחקת אותו לבקש את מחסורו אשר יחסר לו, גם היא תפילה תקרא, אבל היא תפילה שאין עמה רנה, **אין בה הרוממות הנפשית הנכונה להיות מתלוה עם המוסיקה האלהית** כי אם בהיות האדם יודע שעם מילוי משאלו ימלא ג"כ משאל הצדק, שהיא עצם רנת ישרים. 'כהניך ילבשו צדק וחסדיך ירננו' (פנקסי הראי"ה חלק ד עמוד שפא).

23. תנועות אלו מכוננות שפה דתית חדשה הנושאת תחביר לשוני-רוחני בעל מאפיינים ייחודיים. האדם מוציא לפועל, באומר חייו הוא מופיע את המגמות האלוהיות, הוא משתגב בשגב האלוהי ועוד.

24. עיין למשל: 'וכשהרצון הפרטי מצייר את מבוקשו בדבר הפרטי, חיי הרצון פועלים את המבוקש על ידי מה שהרצון הכללי כולו מצייר את הפרט המתבקש, עפ"י פרטיותו היותר מבוררת... ולפי הערך של הדעה המכרת את גודל האמת של ים החיים המשתפך לפלגי הרצונות כולם, הכלליים והפרטיים, ככה מתגברת היא הפעולה הכבירה של הופעת התולדה של המבוקש...' (שמונה קבצים ג, יח). וכן: 'בעת התפלה, שהאדם פונה אל ד' מעומק רצונו, מתעלה העז המהותי של הרצון הפרטי שלו. וכפי ערך הדבקות האיכותית הזאת, הרצון הזה הפרטי, שנשתחרר מפרטיותו, והוא הולך, רץ מדות, עף וטס, ומתגבר מתוך חזרתו ליסוד חייו, למקור מחצב מהותיותו, לעומק רצון ד', אדון כל, הרי הוא פועל את פעולתו...' (שמונה קבצים ח, עז).

הרינה היא הבקשה שמופיעה כשזירה דקה בארג א-לוהי, כתו וצליל בסימפונייה א-לוהית מרוממת.²⁵ עם זאת יש לזכור, שלצד החשיבות והמשקל שניתן עתה לענייניו הפרטיים, בעת התרחשות זו האדם מאבד אחיזה ונעדר כל אינטרס אישי אגוצנטרי. המעמד כולו הפך להיות טהור ונקי. אעיר בצד הדברים, שהתרוממות זו של רצון האדם בתפילתו גורמת לבקשתו שתתקבל ופועלת באופן ממשי. ואין כאן המקום להאריך.²⁶

חלק ב: מבנה הנפש

עצמות ועור: פנימיות הנפש וחיצוניותה

מן הנאמר עד כה למדנו על מהותה של התפילה במשנת הרב כהתעלות הרצון והתכללותו. להשלמת הטיעון הכללי ומתן מענה לקושי שתואר בראשית הדברים, אפנה להבחנה בסיסית הנוגעת למבנה הנפש. הבחנה חסידית-קבלית יוצרת הבדל מהותי בין כוחות שונים בנפש, בין כוחות פנימיים וחיצוניים. ובפירוט: הכוחות התבוניים, הרגשיים והמעשיים הם הכוחות החיצוניים והמודעים, ואילו האמונה והרצון הם על-מודעים ופנימיים.²⁷ חלוקה זו, בין הכוחות הגלויים לכוחות הנסתרים, זהה להבדל בין הנפש לבין הנשמה: הנפש כוללת את הרבדים הגלויים והמודעים, הם המחשבות היזומות

25. עוד על דימוי מוסיקלי אצל הרב עיין בפיסקה הבאה: 'והצדיק תמיד עומד בין האלהים ובין העולם, מקשר הוא את העולם, האלם, החשוך, להדבור והאורה האלהית, כל חושיו של צדיק אמיתי נתונים הם להקישורהאלי של העולמות כולם. תאותיו, חפציו, נטיותיו, הרהוריו, פעולותיו, שיחותיו, מנהגיו, תנועותיו, עצביו, שמחותיו, צעריו, ענוגיו, כולם בלא שום שיור הנם אקורדים של המוסיקה הקדושה, שהחיים של האלהות, בהיותם מפכים בעולמות כולם, נותנים על ידם את קולם קול עז...' (שמונה קבצים ג, ל). וכן בשמונה קבצים ד, קל.

26. עיין במקורות שבהערה הקודמת. טיעון זה מניח מספר הנחות: א. התפילה אינה רק אירוע אישי פסיכולוגי, אלא התרחשות רוחנית ומציאותית המשפיעה בעולם. ב. קיים קשר אורגני בין חלקי המציאות כולה, הבורא, העולמות והאדם (שמונה קבצים א, רפב - תפילה מיסטית ותפילה רציונלית). כאמור בפתיח לדבריי, עיקר העיסוק במאמר זה הוא באופי התפילה כבקשה או כהתכללות, ולא בשאלה התיאולוגית אודות מילוי הבקשה והשינוי בא-לוהות.

27. מבוסס על ספרו של הרב יצחק גינזבורג, הנפש, כפר חב"ד התשס"ז, פרקים א-ה. על השוואה בין מבנה הנפש החסידית קבלית וזו הקיימת בתורת הנפש הכללית עיין בספרו של ב' כהנא, שבירה ותיקון - מודל חסידי לפסיכולוגיה קלינית, ירושלים תשע"א.

והרגשות; לעומתה, הנשמה כוללת את הרבדים העל-מודעים ובהם הרצון הפנימי.²⁸

הבחנה זו פותחת פתח לזהות שתי תנועות שונות של תפילה. אפיון זה מהווה נדבך חשוב בהתמודדות עם הקושי המוזכר בפתחה.

בפסקה חשובה שתובא לקמן מתאר הרב את ההתרחשות בתפילה כאירוע של מעבר וגילוי מפנימיות לחיצוניות. גילוי זה איננו מתמצה בתנועה נפשית רגילה כמו שמחה או ריכוז מחשבת, אלא חשיפה של איכות פנימית עמוקה. בפנימיותו של האדם אצורים הרבדים העל-מודעים ובחיצוניותו הרבדים המודעים. בתפילה, הופכים הרבדים הפנימיים שבנפש להיות גלויים ומודעים.

אסביר את הדברים לאור ההבנה של התפילה כעילוי הרצון. כאשר אנו עוסקים ברצון ושואפים לרוממו, לא מדובר בעוד 'פעילות' של אחד מאברי הנפש הגלויים, אלא בגילוי של אזורים שבמהותם הם נסתרים ולא מודעים. הרצון שבו אנו עוסקים אינו הרצון הפרקטי, מעשה זה או אחר, אלא רצון פנימי הנוגע לעצם זהותו של האדם.²⁹ רצון זה נותר חבוי וגנוז בשגרת חייו של האדם. למצב זה יתרון וערך, ולא לחינם מצוי רצונו העמוק בחביון עוזו של נשמת האדם. קיום החיים באופן מתמיד בתדר הגלוי של הרצון הפנימי אינו אפשרי, שכן הוא מצויף באדם עצמות חיים שהשגרה אינה מכילתם. רק לעיתים מזומנות נועד האדם לחשוף את רבדי הנפש הפנימיים שיאירו את נבכי הגוף והנפש הגלויים.

הרב מדמה את הפנימיות והחיצוניות של הנפש ליחס שבין העצמות והעור:

ענין העצמות. שכח החיים חזק בהן מאוד ומכל מקום כח ההרגשה מועטה בהן והקב"ה סיגר את הכח החיוני שבהן שלא יתפשט שאם היה הכח החיוני מתפשט כי מדת החיים והקיום שבהן... היה האדם שרוי בצער גדול ויסורין רבים על כל מקרה מכאיב שהיה מזדמן לו... (פנקסי הראי"ה חלק ג, עמוד רכז-רכח).

28. החלוקה החסידית קבלית עוקבת את החלוקה של חז"ל (ברכות יא) המחלקת את הנפש לחמשה: נפש רוח ונשמה חיה ויחידה. הנר"נ הם הרבדים הגלויים והמודעים של הנפש: היכולת המעשית (מלכות), המימד הרגשי (חג"תנה"י) והתבונה (חב"ד). ולעומתם הרבדים העל-מודעים, הח"י, הם הרצון והעונג הפנימיים (הכתר). כיניתי את הרובד העליון והעל מודע - נשמה, זאת בעקבות הפיסקה מעולת ראייה שתובא לקמן.

29. 'הרצון במלא המובן איננו הרצון המפורט על איזה דבר, מעשה וענין מיוחד, אלא הרצון הכללי, הסכמת החיים, הנובעת מעצם מהות החיים, הצומת ששם מתקשר הכל, כל החזיונות הרעיונות החפצים והדמיונות...' (שמונה קבצים ד, עז).

בעצמות קיים כוח חיים רב, ועם זאת הן אינן חשופות ופגיעות כמו העור. לו היה הדבר כן הרי ששמחת חייו וגובה אושרו היו רבים מחד-גיסא, ומאידך-גיסא הוא היה שרוי בצער וייסורים רבים נוכח פגיעות וקשיים.

כן הוא גם ביחס לעולמו הרוחני. בפנימיות נפשו אצורה וגנוזה העצמות היא ליבת החיים, הרצון הפנימי הדבק ואחוד עם הרצון הא-לוהי העולמי. בחיצוניות נפשו מצויים הרגשות והמחשבות היומיומיים, מחשבות ורגשות של חולין וקודש כאחד. ואולם, הללו אינן משקפות במלואן את תוכן חייו הפנימי. לו היה הדבר כן היה האדם מאבד את בחירתו החופשית:

והנה העצמות הנפשיות המה החיים האמיתיים שמצד קשר האמונה שאם היה גלוי כמו בהעלם לא היה מקום לבחירה כלל ולא היה מקום לעבודה בכפיית יצה"ר... אמנם עתה גבול נתן השי"ת שיהיה עצם החיים מצד הכרת הדעת והאמונה טמון בלב ויהי משתמש בה לעת מצא בנסיון להראות תקפו בפועל (שם).

יודגש שאותם רבדים על-מודעים אינם נעלמים לחלוטין מחיי האדם אלא הם מאירים אותם באופן סמוי ועל-מודע (=אור מקיף). דוגמה לדבר הוא ההבדל בין המחשבות היומיומיות שלנו בחינוך ילדים ובהתנהלות המשפחתית והזוגית: מחשבות ורגשות גלויים עוברים בתוכנו – אנו מתכננים, מתאכזבים או מוצפים באושר – ואת כל אלו עוטפים מחשבה ורצון סמויים שאנו איננו מודעים להם אך הללו מחזיקים אותנו. הארות יסודיות כמו עצם העובדה שאנו חיים, שיש לנו ילדים, שאנו אהובים מאוד ועוד, פועלות בנו תדיר. הללו מתפקדים כמעטפת הביטחון שמחזיקה את העשייה הנפשית הרגילה.

ברגעים נדירים ונשגבים בחייו, נקרא האדם לגלות את צפונות ליבו ולחשוף את מאווייו הפנימיים. מבט חטוף אחד לעצמות חיים וגילוי אהבה מציף, מגמד וממיס את העצבים והאכזבות. אחד מהרגעים והמועדים הללו הוא התפילה: **"שורש התפילה לגלות המכוסה וטמון בפנימיות"** (שם). מהלך מרומם זה (אם הסתייע בדינו) מציף את תכונת נפשנו הגלויה, בטהרה איכותית ומותר רושם לשארית היום והזמן.

מהותה של התפילה א"כ מתאפיינת בשני מאפיינים איכותיים: (א) היא מכוונת לעילוי הרצון והתכללותו; (ב) תנועה זו היא מעשה של גילוי וחשיפת רבדים פנימיים ועל מודעים.

התפילה המתמדת של הנשמה

האמור לעיל מתאר את עבודתו של האדם בתפילה כעבודה של גילוי הפנימיות והתעלות הרצון – עבודה מלמטה למעלה. בפסקה ידועה אחרת מתואר מעמד התפילה כהתרחשות שמלמעלה למטה – מן הנשמה אל הנפש.

אין התפלה באה כתקונה כי אם מתוך המחשבה שבאמת הנשמה היא תמיד מתפללת. הלא היא עפה ומתרפקת על דודה בלא שום הפסק כלל (עולת ראייה, הקדמה).

המצב הבסיסי של הנשמה הוא התפילה, ההתרפקות על הדוד. על פי המובן שניתן למהותה של התפילה לעיל, מתבקש לבאר את המשל (מתרפקת על דודה) כדבקות פנימית בין הרצון האישי והרצון העולמי. בהמשך הדברים הרב מוסיף ומבאר את מקומה של התפילה הממשית ביחס לתפילתה המתמדת של הנשמה:

התפילה המתמדת של הנשמה מתאמצת היא תמיד לצאת מן ההעלם אל הגילוי, להתפשט על כל כחות החיים של כל הרוח והנפש וכל כחות חיי הגויה כולה, והיא משתוקקת ג"כ לגלות את מהותה וכח פעולתה על כל הסביבה, על כל העולם והחיים, ולשם כך צריכים אנו לחשובנו-של-עולם שבא ע"י תורה וחכמה. ונמצא מתוך כך, שעבודת התורה כולה וכל חכמתה היא התגלותה המתמידה של תפלתה הכמוסה של הנשמה. נשמת כל חי תברך את שמך ד' אלהינו (שם).

התפילה המתמדת של הנשמה מבקשת לבוא לידי ביטוי וגילוי, ו'בשעת התפילה המעשית הרי התפילה הנשמיתית התדירית היא מתגלה בפעל'. מעשה התפילה המילולי הוא זה אשר מאפשר וגורם להופעת התפילה המתמדת של הנשמה. הרב מסיים את את הפסקה הנ"ל במשל נאה:

היא מתדמה לשובנה הפותחת את עליה הנאים לקראת הטל או נכח קרני השמש המופיעים עליה באורה (שם).

במשל זה, השובנה נפתחת ומראה את יופייה נוכח הקרנה של קרני שמש או טיפות הטל; בנמשל, להבנתי, השובנה היא האדם המתפלל ואילו קרני השמש היא התפילה המתמדת של הנשמה. בתהליך פנימי ואורגני נפתח האדם למעמקי ליבו, ומעשה התפילה המילולי שלו הולך ומבטא את התפילה המתמדת. פסקאות אלו מתארות היטב את מערכת היחסים בין מעשה התפילה ובין מהותה של התפילה. התפילה הממשית ובקשת הצרכים בפועל מאפשרת ומבטאת את התפילה המתמדת של הנשמה, את הדבקות התמידית ואת עליו הרצון למקור החיים.

תפילת הנפש ותפילת הנשמה

אתקדם בשלב נוסף לקראת מענה לקושי שפתחתי בו. לאור כל האמור לעיל אודות העצמיות המתגלה, הרצון המתכלל, והשושנה הנפתחת היא התפילה המעשית, הולכת ומתעצמת השאלה: מי הוא זה שמתפלל?

לטענתי, ובהתבסס על מבנה הנפש שתואר לעיל, **כשהאדם עומד בתפילה, נפשו ונשמתו מתפללות כאחת**. הרבדים הגלויים והמודעים עומדים בתפילה, וגם אלו הסמויים והעל-מודעים עומדים בתפילה. עם זאת, בין השניים ישנו הבדל מהותי, וכל רובד 'זקוק' לסוג התפילה האופייני שלו.

התפילה המתמדת של הנשמה היא תפילת הרצון, והיא מתפללת באופן תמידי; היא מתרפקת על דודה והיא חבוקה ודבוקה בו ללא הפסק. תפילה זו היא הדבקות המתמדת של הרצון במקור הרצונות והחיים. לעומתה, תפילת הנפש הכוללת את הרבדים הרגשיים והתבוניים, נעשית באופן אחר לחלוטין. היא קשורה למרחב החיים הגלויים של האדם ומבטאת את אופן חייו הקונקרטי ואת מעמדו נוכח ה'. תפילת הנפש היא ביטוי למנח הנפשי הבסיסי שלו שדרכו הוא פונה לעולם. תפקודה של הנפש כולל את מערכת החושים וההתייחסות הרגשית והתבונית לעולם. זוהי תפילה שמלאה בצורך ובקשה. ההישענות על ה', הרגשת החיסרון והרצון לעזרה הם המרחב התודעתי שבו פועל האדם ברובד הנפש.

טעות היא לנסח שפה ומבנה של תפילה המתאימים לשפת הנשמה, ולתת 'בפיה' של הנפש. האדם המודע והמרגיש, המשווע לפרנסה והצלחה וכואב את כאבו האישי או הלאומי, זקוק לתפילה של בקשת צרכים שמתייחסת למציאות הממשית והרגשית שבפניה הוא ניצב. שפתו ומילותיו יהיו של בקשה וכאב. הוא הדין לתפילה הנשמית: טעות תהיה לתת 'בפיה' מילים של בקשת צרכים ומענה, בשעה שתודעה חשופה ונשמית היא השלטת באדם, כאשר נוכחת בו הקרבה הא-לוהית הפנימית וכשהוא שרוי באור הא-לוהי ובטובו העליון. במעמד זה לא נדרשות מילים ואין לדבר על צורך ומענה.

אם ננקוט את המונחים שבהם פתחתי את המאמר, ניתן לומר שלפנינו שני מעשים שונים של תפילה ובהתאמה שתי מהויות של תפילה: מעשה התפילה של בקשת צרכים מאפיין את מהות התפילה של הנפש והיא קשורה לקשר הפשוט בין האדם ובוראו; לעומת זאת, מעשה התפילה של הנשמה ומהותה שונים לחלוטין, והם מאופיינים כ'מעשה' של דבקות והתרפקות ומהות של התכללות וגילוי.

בפסקה דלקמן מתאר הרב הבדלים סגנוניים בין שני סוגים של תפילה. ההבחנה שהוא מציע היא בין תפילת הרגש ותפילת הנשמה, והיא קרובה להבחנה

שהצעתי עתה. בפסקה זו הרב משבח את 'חופש הביטוי' המאפשר לכל מדרגה להתבטא בלשון תפילה אחרת:

בתוך עצמיות הנפש טמון וספון כל הנטיות היותר טובות. אמנם צריך להוציאן אל הפועל, והפועל היותר טוב הוא הדיבור, הפועל על הרעיון והציור. ע"כ נכבדה היא מאד התפילה במה שעל ידה יוצאים אל הפועל רגשי לב היותר נעלים, **והתפילה היא עשויה בצורה המתאמת לרגשי הלב, שדרך הקשבתם היא אחרת, לא כאותה הדרך של ההקשבה ההגיונית.** אמנם כשהנפש הפרטית והלאומית בריאה, יודעת היא יפה את חילה ואינה מתפחדת כלל מפני הסתירות ההגיוניות, כי היא יודעת **ששונות הן דרכי ההרצאה של ההגיון ושל ההרגשה הנשמית.** וכשהמצב הוא כן, התפילה הולכת ופורחת, עולה היא כשלהבת העולה מאליה, בלא שום מחשבות זרות ובלא שום עצבון רוח (שמונה קבצים א, לג).

הרב טאו באחת משיחותיו³⁰ מציע משל נאה לתנועת התפילה. משל זה יכול להמחיש את ההבדל בין תפילת הנפש לתפילת הנשמה. מן ההיבט השכלי והמדעי ברור לכל אדם בן המאה העשרים ואחת שכדור הארץ נע סביב השמש. חרף הידיעה השכלית, מקובל בשפת אנוש לומר שהשמש שוקעת תוך התעלמת מן הידע המדעי. תופעה זו, יש להניח, מתרחשת בגין תוקפם ה'משכנע' של מערכת החושים (הראייה) שרואים את השמש שוקעת בים.³¹ נמצאנו למדים שקיימות באדם שתי תפילות: (א) תפילת הנפש העוסקת בבקשת צרכים; (ב) תפילת הנשמה שהיא התרפקות הרעיה על דודה ודבקות הרצון במקור החיים. בדברים הבאים אדון בטיב ומהות היחס בין הנפש ובין הנשמה, בין הרצון הפנימי ובין העולם הרגשי.

חלק ג: יחסי פנימיות וחיצוניות

מה קורה בפועל בעת התפילה הממשית? האם מתקיימות באדם שתי תפילות נפרדות? האם תפילת הנשמה מעוררת את הנפש? מה היחס ביניהן? אענה על שאלה זו באמצעות פתרון סתירה לכאורה הקיימת בין הפסקה מ'עולת ראייה' דלעיל, לפסקה המופיעה בהערות ל'הגדה של פסח'.

30. תפילה בדור התחיה, עמוד יג. ועיין עוד בקובץ א, שד.

31. על הבחנה בין שפות שונות בנפש האדם, המילולי והעל-מודע, וההשלכות בדרכי טיפול, עיין בספרה של רוית ראופמן, 'שתי השפות של האדם - מילים וחוויה בטיפול הפסיכו-דינמי, ת"א 2015, ומחקריה שלה ושל יגאל יואב המזכרים שם.

בכמה פסקאות מתייחס הרב במפורש לקיומם של רובדי תפילה שונים, וניתן למצוא סתירה מסוימת בין הפסקאות הללו. מן הפסקה שהובאה לעיל מ'עולת ראייה', המתארת את התפילה המתמדת של הנשמה, עולה שהנשמה היא זו שדוחקת את הנפש לצאת מן ההעלם אל הגילוי:

התפלה המתמדת של הנשמה מתאמצת היא תמיד לצאת מן ההעלם אל הגילוי, להתפשט על כל כחות החיים של כל הרוח והנפש וכל כחות חיי הגויה כולה, והיא משתוקקת ג"כ לגלות את מהותה וכח פעולתה על כל הסביבה, על כל העולם והחיים, ולשם כך צריכים אנו לחשובנו של עולם שבא ע"י תורה וחכמה... בשעת התפלה המעשית הרי התפלה הנשמית התדירית היא מתגלה בפעל (שם).

מאידך-גיסא, בפסקה קצרה המופיעה ב'הגדה של פסח', מציע הרב רעיון מדברי סבו, הרב דוב בער מטורעין, ובו התייחסות לרובדי התפילה השונים. מן הדברים הללו עולה מגמה הפוכה – הנפש היא זו שמעוררת את הנשמה.³² בפסקה זו ישנו תיאור העוסק ביחסו של האדם לה' בשבח ובברכה, והיא מלמדת על יחסים מיוחדים בין הנפש/רוח והנשמה.

סבו של הרב קושר בין פרשנות חלקי הפסוק הנאמרים בשבת בבוקר, 'נשמת כל חי', ובין אופני הכינוי השונים של שם ה'. משפט הפתיחה של 'נשמת' מתחלק לשניים, לנשמה ולרוח: 'נשמת כל חי תברך את שמך ה' א-לוהינו; ורוח כל בשר תפאר ותרום זכרך מלכנו תמיד'. בחלק הראשון הפנייה היא ל'ה' א-לוהינו' ובשנייה, הפנייה היא ל'מלכנו'. בפשטות, יש קשר של מורכבות בין שני חלקי הפסוק – 'נשמת כל חי תברך', ונוסף על כך 'רוח כל בשר תפאר זכרך' – אולם סבו של הרב מבאר את הקשר בין חלקי הפסוק באופן אחר, באמצעות הבחנתם של חז"ל בין אופנים שונים של כינוי שם ה': "בעוה"ז הוא באדנות, ובעוה"ב הויה" (פסחים ג, א). תיאור שם אדנות הוא זכר בלבד, והוא מתאר את גילוי ה' כאדון ומולך. הוא זכר בלבד להויה הא-לוהית שהיא בעלת אופי שונה לחלוטין. שם ה' גבוה יותר, והוא מתאר מציאות נשגבת מחד וקרובה מאידך. שונות זו נובעת מהבדלים בין רמות שונות של דעת ה' ומדריגת האדם והדור. כך היא לשונו של הרב בשם סבו:

אמר אא"ז הגזללה"ה: כי בעוה"ז הקריאה היא באלף דלת מפני הסתר והוי רק זכר, ובעוה"ב ששם גילוי כבודו ית"ש ביוד הא. והנה האדם הוא סולם מוצב ארצה, הרוח החיוני משכנו בגוף, והנשמה בשמי מרום, ושם התגלות כבודו. וכל הפעולות שאדם עושה מלמטה הנשמה מתעוררת למעלה

32. מעין דבריו של 'נפש החיים', שער א, פרק ד.

בערך אחר נשגב, א"כ שכשהיא מברכת לבחיל' זכר, פי הרוח, בזה מתעוררת הנשמה לברך את השם ית' כבקריאתו כו.³³

ההבדל בין דרכה של הנשמה ודרכה של הרוח אינו מצוי אפוא על ציר הזמן בלבד (עוה"ז לעומת עוה"ב), אלא מקיים יחס של ממדים ורבדים בנפש האדם: הנפש/רוח, בתחתית הסולם, פונה אל ה' באופן של זכר ומתבטאת באדנות, והנשמה מתעוררת בראש הסולם וקוראת בשם ה' המפורש. פסקה זו מלמדת על קשר המתרחש מלמטה למעלה ובו הנפש מעוררת את הנשמה ברום עליונותה.³⁴ נותרנו עתה עם שאלה וסתירה ובעיקר עם קושי ראשוני שלא בא על פתרונו: האם בעת התפילה יש לפנינו שתי תפילות, זו של הנפש וזו של הנשמה? האם הנשמה מעוררת את הנפש או הנפש מעוררת את הנשמה? כיצד כל אלו מיישבים את הקושי בו פתחתנו האם ה' שומע תפילה?

קשר כרונולוגי וקשר מהותי

ליישוב הסתירה בין שתי המגמות לעיל (נפש מעוררת או נשמה מעוררת) יש להבחין בין שני סוגים של קשרים: קשר כרונולוגי וקשר מהותי. השאלה מי עורר את מי, האם הנשמה את הנפש או להפך, מתבססת על הנחה שטיב הקשר בין הנפש והנשמה (או כל קשר בין גופים), הוא סיבתי וכרונולוגי. לאמור, א גרם לב' או להפך. הנחה זו אכן יוצרת סתירה לכאורה בין הפסקאות לעיל ('עולה ראייה' לעומת 'הגדה של פסח').

אולם מבט מעמיק יותר מלמד שהקשר בין הנפש והנשמה אינו תוצאה של פעולה ואינו פרי של התעוררות זו או אחרת. זהו קשר עמוק ופנימי שקיים באופן מהותי. לעולם הנשמה והנפש קשורים במהותם ומהווים יחידה אורגנית אחת. התעוררות ופעולה זו או אחרת אינם אלא ביטוי חיצוני של הוויה פנימית מאוחדת; הנשמה או הנפש יכולים לעורר זו את זו לרגל צביונם המאוחד. ניסוח מיוחד של טיב הקשר בין הפנימיות לבין החיצוניות באופן כללי, ובין הנפש ולבין הנשמה בפרט, מקופל במונח ה'תמצית', המופיע רבות בכתבי הרב ויש להעמיק בו. על כך בדברים הבאים.

יחסי פנימיות וחיצוניות: התמצית

שאלת טיב היחס בין הנפש והנשמה, נוגעת לשאלת יסוד באשר ליחס שבין פנימיות וחיצוניות וניתן להציע בה פנים שונות. בדברים הבאים אתמקד במונח

33. מאורות הראיה – הגדה של פסח, ד"ה נשמת כל חי, ירושלים תשע"ז, עמוד רכה.

34. על מגמה זו עיין עוד עולת ראייה חלק ב ד"ה נקדישך.

'תמצית' בכתבי הרב. הלה, מבטא תבנית חשיבה רוחנית מיוחדת שמופיעה במקומות רבים ולא ניתן לה לדעת תשומת לב מספקת.

אפתח בסקירה קצרה אודות תיאור יחסים אפשריים בין פנימיות וחיצוניות. בעולם הפנימיות קיימת חלוקה חשובה בין סוגים שונים של מערכת יחסים מהותיות (במובחן מכרונולוגיות) בין פנימי וחיצוני או עליון ותחתון: השתלשלות, התלבשות והשראה. מערכת זו מאפיינת את סוגי הקבלה השונים.³⁵ היטיב לתאר זאת ר' יצחק אייזיק מהומיל³⁶ (תלמידם של אדמו"ר הזקן, אדמו"ר האמצעי והצ"צ).

מערכת היחסים הראשונה היא השתלשלות, או עילה ועלול. על-פיה, מציאות תחתונה נגרמת ממציאות עליונה. הללו מקיימים קשר טכני וחיצוני בלבד. מעין סיבתיות היסטורית. מערכת יחסים אחרת היא התלבשות. העליון מתלבש בתחתון ומתבטא דרכו. המחשבה מתלבשת בדיבור. ישנה התאמה בין העליון והתחתון. מערכת שלישית ועדינה יותר נקראת השראה. זאת, לעומת קודמתה מתארת קשר פנימי שבין השניים. הנשמה שורה בגוף, וכח החיים מאיר את תכונותיו של האדם. אין במערכת זו האחרונה רק התאמה חיצונית בין עליון ותחתון או פנימי וחיצוני אלא חיבור פנימי של נוכחות.³⁷

המונח 'תמצית' בכתבי הרב מציע התבוננות רוחנית נוספת ביחסי פנימיות וחיצוניות ויש בו בכדי לסייע בהבנת התנועות של הנשמה והנפש בתפילה. ידועה הפיסקה בראשית 'אורות ישראל' הנפתחת במשפט: 'כנסת ישראל היא תמצית ההווה'. פרושו של משפט זה הוא שכנסת ישראל היא העיקר בהווה, ומעמד זה משפיע על האומה שהיא הביטוי הממשי למציאות רוחנית זו. ה'תמצית' מתפרשת כמו תמצית הדברים והיא מעין סיכום ועיקרי הדברים. ואולם, למונח תמצית בכתבי הרב יש מובן נוסף. מובן זה תופס את מקומו בעיקר ביחס לדיון בסוגיות רוחניות ועיסוק ביחסים שבין ממדים שונים. דוגמא בולטת למובנו השונה של המונח תמצית מופיעה בפסקה הבאה העוסקת בתיאור היחס בין המעשים ובין הספירות והאידיאלים הרוחניים:

אין לשער את הנחיצות של התשובה המעשית, בתקון המעשים ע"פ התורה והיושר הגמור, לענין כל המעלות העליונות של עלית הנשמה של הכלל והפרט. **התמצית המעשית חובקת היא בנקודתה האחת היותר קטנה המונית המונית של אידיאלים והגיונות רחבים, המכשירים אותה בעולם ובחיים.** וכשהיא נפגמת נטל החסן של כל

35. הרמ"ק האר"י והבעש"ט, בהתאמה.

36. מאמר השפלות והשמחה, עמוד עב עד סופו. על כך בהרחבה בספריו של הרב גינזבורג.

37. מעין ה'בינה המתוקה' של דעת א-לוהים, המופיעה בריש אורות התחיה.

האידיאליים הרחבים במלא עולם, שהם מיוחסים לה אותו היחש של המרחב האתירי בעל מיליונים קוביקים, המתלחצים באטם גשמי אחד לחוללו בצורתו הגבישית (אורות התשובה יב, ו).

הרב מתאר את היחס שבין 'המעשים על פי התורה והיושר הגמור', והאידיאליים הא-לוהיים או המעלות של הכלל והפרט, בעזרת משל כימי. גביש אטומי נוצר באמצעות לחץ של מיליוני קוביקים המקנים לו את תצורתו הגבישית החדשה. הגביש שנוצר הוא המשל ליושר המעשי והמצוות. הלה, כך לפי המשל, מבטא ריכוז תמציתי של מיליוני חלקיקים, האידיאליים הא-לוהיים והמעלות הרוחניות. התמצית אם כן אינה רק סיכום הדברים אלא העברת תוכן ממרחב תוכן א' למרחב תוכן ב' באמצעות דחיסה. הופעת התוכן במרחב ב' הינה ייצוג מרוכז וכולל של התוכן במרחב א'. המעשים הטובים והיושר התורני ההתנהגותי אינם אלא ייצוג במרחב פיסי והתנהגותי של עולם רוחני. תבנית חשיבה זו מצויה בכתבי הרב במקומות רבים ויש לשוב ולהתבונן בפסקאות מוכרות מתוך דגש זה. אציג עוד שני תחומים מוכרים. הראשון עוסק ביחסי הנגלה והנסתר והאחרון ביחס שבין האדם והעולמות:

יחד צריך להתחבר הנגלה והנסתר. ההשקפות שהאדם משקיף מצד חושיו הבריאים והגיוניו הצלולים, הנן צל נאמן להסקירה הפנימית שהנשמה סוקרת, לבוש לעצם החיים הרוחניים במלואם. **הרצון המלא בטהרת צדקו, כשהוא מוכתר בכל תוקף הוד גבורתו, הוא התמצית של המון גדול ורב של חיי ההויה. ההויה הכללית הולכת היא ופועלת את פעולתה, מצמצמת עצמה לנקודתה היותר מרכזית, מכינה מכל המון כוחותיה עצם חפץ אור וחיים של טוב מוחלט, שביב מזוהר הטוב הכללי מלא כל' (קבצים מכתב יד קודשו, א, (מהדורה שניה תשע"א), פא פסקאות סעיף כז, עמוד קעג).**

בפסקה זו מתאר הרב את היחס שבין הארת הנשמה ('הסקירה הפנימית שהנשמה סוקרת') ובין השקפה שנובעת מההיגיון הטבעי והחוש הבריא. זה האחרון, אינו אלא 'צל נאמן... ותמצית של חיי ההויה'. לאמור, השקפתו הרציונלית של האדם המבוססת על תחושותיו הטבעיות של האדם והגיונו הבריא, אינן אלא ייצוג גופני- נפשי של סקירה נשמתית פנימית. זו האחרונה מופיעה בגופו או נפשו של האדם באופן מתאים להן, היינו בהיגיון ובתחושה. דוגמא אחרונה עוסקת ביחס שבין נשמת האדם והעולמות. 'נפש החיים' תאר בשער א של ספרו את האדם כנפש ונשמת העולמות ומכאן השפעתו הרבה עליהם. תיאור האדם כנשמה המשפיעה על הגוף, מניח באופן מובלע את ההבדלים בין השניים - נפש לעומת גוף. הרב מוסיף להתבוננות זו את הניסוח

הרוחני ש'האדם הוא תמצית ההויה'. לאור דברינו לעיל מקבלים הדברים מובן שונה.

מלאה היא ההויה אורות ומחשכים, סדרים ובלבולים, תיקון ותוהו. **האדם הוא תמצית מלא, שההויה כולה משתקפת בו.** (אם - מ.פ.) פונה הוא האדם במבטו, בנטיית דעתו אל האור, הסדר, התיקון שבההויה, הרי הוא בעצמו מואר, מסודר ומתוקן, ומוסיף עוד בכחו אור, סידור ותיקון בההויה כולה, בתור גורם יסודי וחלק עצמי ממנה, **שאינו עומד לעצמו כ"א פועל ומתפעל מכללה...** (שמונה קבצים א, קעב).³⁸

דימוי הולם לתבנית חשיבה זו אפשר להביא מעולם מדעי הטבע: מקיומם של מצבי צבירה מקבילים לאותו חומר. כשם שמים הנמצאים בטמפרטורה מסוימת הופכים להיות קרח ובטמפרטורה אחרת הופכים להיות נוזלים, כך בנפש האדם יוחסה לה'. דעת א-לוהים של האדם מותנית ברובד הנפשי הבולט ונוכחת בו. בתודעה מוגברת של הרבדים הרגשיים והמחשבתיים המודעים - הנפש - מתקיימים יחסים של אב ובן, עבד ואדון; האדם מושגח ומונהג מבקש ונענה לצרכיו. לעומת זאת, בנוכחות נשמתית, פונה הוא אל ה' מתוך מרחב רוחני שכולל תנועות של דבקות, התכללות והתמזגות. אור ה' שורה עליו והוא נפתח לשפע פנימי. ה'חידוש' בטענת הרב הוא שמדובר בהתרחשות זהה המתבטאת ברבדים שונים.

ניסוח קולע וחד של אופן החשיבה ה'תמציתי' קיים בהגותו של מי שהיה בן דורו של הרב, הרב יוסף יהודה לייב בלוך (=הרי"ל).³⁹ על כך בפסקה הבאה.

38. עיין עוד בפסקה הבאה: הננו תופסים ציור גדולתו של האדם, ציור המרכז את ההויה אל הוית האדם, אל גדלו האיכותי ואל שאיפת רצונו, האמיץ והקדוש. הגויה וכחותיה הנם התמצית הארצית כולה, והרוח וכחותיו הנם התמצית השמימית כולה האמת לאמתה זורחת היא האמת הנסתרת הגלויה לכל עיני נשמה בהירה. ההתעלות של הגוף ושל הרוח היא התעלות חלק מרכזי, שעל ידי עילויו מתעלה כל הסובב אותו, המעלילו, ושופע ומשפיע תמיד על הויתו. הרוממות הזאת צריכה להיות מובנת במובן חפשי מאד מכל דמיון תועה, אז תהיה למקור גבורת הרוח, ואושר האדם בכל צביוניו (שמונה קבצים א, שסו).

39. הרב בלוך, שימש כראש ישיבת טלו בין השנים 1910-1930. דרכו הייחודית שילבה למדנות ליטאית בריסקאית לצד הגות מחשבתית הקרובה לדרך הגר"א ובעל התניא. נוסף לאלו שימש כמנהיג קהילתי, הקים מוסדות חינוך רבים והתווה דרך לקהילתו.

יחסי פנימיות וחיצוניות על פי הרב יוסף יהודה לייב בלוך

הרי"ל היה תלמיד חכם, הוגה דעות, ושימש כראש ישיבת טלז בראשית המאה העשרים עד פטירתו ב-1930. בספריו ההגותיים, 'שיעורי דעת', הוא עוסק בין השאר בשאלות רוחניות ונפשיות, ומניח תיאור חד של יחסי העולמות העליונים והתחתונים.

בהגותו הוא עוסק רבות בשורשים הפנימיים של העולם. התפיסה ששורשו הפיסי של העולם מצוי בעליונים היא הנחת יסוד רוחנית רווחת בהגות ובתורת הסוד הקדומה.⁴⁰ הניסוח כפי שמציגו הרי"ל, בדבר השורש העליון ומופעיו החומריים, מצוי למשל בדברי **רמח"ל**,⁴¹ שממנו הושפע הרי"ל באופן כללי,⁴² ובפרט בסוגיית מציאות העולמות:⁴³

כבר הקדמנו שתחלת הנבראים כלם הם הכחות הנבדלים ומהם משתלשלים הגשמיים. והדברים בגשמיים בכל פרטיהם הנה הם כפי מה שנתק אליהם הכחות ההם בפרטי בחינותם ואין דבר קטון או גדול בגשמיים שלא יהיה לו סבה ושרש בכחות הנבדלים כפי בחינותיהם.⁴⁴

הרמח"ל מציג בצורה בולטת ופשוטה את הריבוד במציאות: העולם הרוחני העליון מהווה שורש ומקור לעולם הגשמי והחומרי בפרטיו השונים, והוא תולדה והעתק שלו. תיאור זה מניח מצב של השתלשלות מן העליון לתחתון. הרי"ל היה קיצוני בתפיסה זו והציב עמדה רב-ממדית הקושרת באופן אימננטי את המציאות כולה על כל רבדיה.

הרי"ל מבהיר את דבריו ומדגיש כי הוא אינו מתכוון לתפיסה שלפיה בכל עולם ועולם ישנה מציאות מקבילה לזו שבעולם הנמוך ממנו (וכנגד הברואים הנמצאים למעלה נבראו בכל עולם ועולם ברואים אחרים ממש כאותם

40. זהר חלק ב קמ ע"ב-קמא ע"א 'וכך הכל נאחז זה בזה ונכנס זה בזה'. אודות תיאור הבריאה כשלשלת בזהר, עיין בספרו של תישבי, משנת הזהר, חלק ב י"ם תשמ"ב עמוד שפב. תיאור יפה של שלשלת הנשמה מראשית ועד אחרית מופיע בדברי המקובל הצפתי מן המאה ה-16, ר' אליהו דה וידאש: 'מציאות הנשמה היא משלשלת מלמעלה למטה כחבל הזה ראשה אחד בידו וראשה השני בגוף האדם'. ראשית חכמה, י"ם תדש"מ, שער האהבה פרק ג (עמודים שפ"ש-שפ"ז).

41. אודות הרמח"ל והקבלה י' אביב"י, זהר רמח"ל ירושלים תשנ"ז.

42. עיין למשל שיעורי דעת, ח"א, עמודים קסב-קסג.

43. שיעורי דעת, ח"א, עמודים קנ"ג-קנ"ד.

44. דרך ה', מהדורת מכון רמח"ל, ירושלים 2010, חלק ב פרק א.

שלמעלה'),⁴⁵ אלא ש'אותם הברואים עצמם נמצאים בכל העולמות!⁴⁶ כך מתבהרת התפיסה הרב-ממדית בחריפותה: כל מציאות ממשית שנחזית לעינינו אינה אלא ייצוג (ולא תולדה) פיזי של מצוי שיש לו ייצוג רוחני עליון (וגם לו ייצוג עליון יותר).

כהמחשה (נוספת) לדבריו, מביא רי"ל את הקשר הפסיכו-פיזי של האדם עצמו: 'רגילים אנו לחשוב אודות האדם שהוא מורכב מגוף ונפש. הנפש, כך רגילים אנו לחשוב, מקומה בעליונים והיא ירדה והתלבשה בגופו החומרי, ולאחר המיתה היא יוצאת מהגוף וכו'. הרי"ל מפליא בהגדרתו וטוען שאליבא דאמת האדם נמצא תמיד בכל העולמות וחי שם באותם העניינים הנמצאים פה:

האדם בשעה שהוא חי פה הוא נמצא ג"כ בעולמות העליונים. עלינו להבין כי לא נכון הוא לומר כפי שרגילים אנו לחשוב ולצייר לנו שהאדם מתמזג מגוף ונשמה דהיינו שהנשמה ירדה ממעל וקשורה בחומר ולאחר מיתה היא יוצאת מהגוף ועולה למעלה.

אלא באמת האדם נמצא תמיד בכל העולמות וחי שם באותם העניינים הנמצאים פה לפי מדרגת כל עולם ועולם. אלא שסוף מציאותו למטה בעולם הזה כרוך בגוף וכלוא בחומר. וזהו חלק הפועל בעולם זה התחתון ע"י חושי הגוף ומוגבל לפי חוקי הטבע של זה העולם. אבל עיקר מציאותו של האדם הוא למעלה בעולמות הגבוהים והנישאים ששם הוא חי וקיים בין בעוד היות סוף מציאותו כרוך עם הגוף ועניני החומר שבעולם הזה ובין אחרי המיתה דהיינו כשהגוף נפרד ממנו ונפסד... אמנם גם ענין גוף ונשמה שנמצא פה אותו הענין עצמו נמצא גם במציאות האדם בעולמות העליונים אבל זהו באופן אחר לגמרי לפי מציאות העולמות ההם ולפי מדרגת האדם שם...⁴⁷

רי"ל טוען אם כן שישנה זהות - ואפילו אחדות - במציאות כל הנמצאים העליונים והתחתונים אלא שהמופע שלהם שונה. האדם בעל הגוף והנפש מופיע וקיים בעולמות עליונים באופן מסוים ואותו אדם עצמו מופיע בעולם חומרי כפי שאנו מכירים ורואים.

השלכות בתחום קיום ולימוד התורה

במשנתו של הרי"ל מוצאים אנו השלכות רבות לתבנית חשיבה זו. כך למשל בתחום קיום ולימוד התורה.

45. שעורי דעת חלק א עמוד יג.

46. שעורי דעת חלק א עמוד יד.

47. שעורי דעת חלק א עמוד יז.

בנו של הרי"ל, הרב אליהו מאיר, ניסח את דברי אביו במאמר מקיף וקבע ש'אי אפשר להיות בשום אופן ששכלי התורה - טעמיה - לא יתאימו למציאות הפשוטה'.⁴⁸ לדעתו, מצויה לפנינו אפשרות מתמידה של הבנת התורה על פי האינטואיציה והשכל הישר: 'האדם יכול למצוא בקרבו את אמיתת דעת התורה שכליה וסברותיה רק בו עצמו... בתוך נפשו פנימה יוכל האדם למצוא את המחשבה הנכונה'.⁴⁹

צידה השני של טענה זו הוא שלטעמים ההגיוניים ישנו שורש פנימי המצוי ברבדים הנסתרים של התורה.

הרב אליהו מאיר מוסיף ומדגיש במאמר זה שהתורה שאנו מדברים עליה מאופיינת גם היא בתכונות של רב ממדיות. היא קיימת כהוראות חוק מעשיות ובעלות טעם רציונלי, ואולם שורשה בעליונים. דבריו אלו מופיעים במקומות נוספים בשיעורי אביו:

הטעמים הנגלים והנסתרים אינם טעמים נבדלים שאין להם שייכות זה לזה, אלא באמת טעם אחד הוא. הטעם הנסתר - הוא שורש הטעם הנגלה ונשמתו. המבין את טעם התורה בפשוטו, יודע רק את הלבוש אבל התורה אית לה לבושא גופא נשמתא ונשמתא דנשמתא.. אם נחדור אל פנימיותו נמצא בו טעם יותר עמוק, ואם נחדור אל נשמת הטעם הזה נמצא בו את הטעם הנסתר וכן אפשר להתעלות...⁵⁰

גם בטעמי התורה הנגלים והנסתרים הדבר כן שהכל אחד הוא - מתקשרן דא בדא ויש איזה יחס ביניהם לפי מדרגת העולמות.⁵¹

דבריו אלו אודות הזהות בין טעמי התורה הגלויים והנסתרים או בין הגוף והנפש, קרובים ומתאימים לדבריו של הרב אודות ה'תמצית'. בסיוע תבנית מחשבה זו נוכל לארגן את החשיבה אודות הקשר בין תפילת הנפש ותפילת הנשמה והיחסים ביניהם.

48. שיעורי דעת חלק א עמוד 15.

49. שיעורי דעת חלק א עמוד 16.

50. שיעורי דעת חלק א עמודים ר-רג; שיעורי דעת חלק א עמוד 15.

51. שיעורי דעת חלק ב עמוד קיב-קיד.

תפילה למעשה: מחשבות לסיום⁵²

נשוב לתפילת הנפש ותפילת הנשמה ולשאלת היחסים ביניהן. באדם כאמור מתפללות בו זמנית הנפש והנשמה – כל אחת מתפללת בדרך הראויה לה; כל אחת מהווה שיקוף של חברתה. כפי שראינו לעיל, בין הפסקאות מ'עולת ראה' ומ'הגדה של פסח' ישנה סתירה לכאורה (נפש מעוררת או נשמה מעוררת) אולם בעקבות דברינו אודות המונח 'תמצית' מסתבר כי סתירה זו היא הפתח לפתרון. תיאורים אלו, שנתפסו כתיאורים כרונולוגיים שונים, אינם אלא צדדים שונים של מהות אחת: הנשמה מתפללת ודוחקת בנפש להתפלל; והוא הדין להפך – הנפש מעוררת את הנשמה. תנועות כפולות אלו מלמדות על קיומה של הוויה אחת שלה מופעים שונים במצבי צבירה שונים. אכן, במישור המהותי הפנימי מדובר בהתרחשות זהה המתקיימת ברבדים שונים של פנימיות האדם. אשר על-כן

52. חשוב להדגיש שהפתרון המוצע במאמר זה לקושי בין מהות התפילה ומעשה התפילה אינו הפתרון היחיד. מהות התפילה כהתכללות עליונה שתוארה כעומדת בסתירה למעשה התפילה של בקשת צרכים, נפתרה במאמר זה באמצעות הקביעה שבכל תפילה מתקיימים בו זמנית שני מעשים שונים של תפילה וממילא שתי מהויות – הנפש והנשמה. תפילות ותנועות אלו זהות במהותן הפנימית, ושונות במצב הצבירה שלהן. בדברי הרב באורות ישראל (א,ד) עולה תמונה שונה של היחס בין בקשת הצרכים ומהות התפילה: "...כנסת ישראל בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלהות כלל, היא מלבשת את האלהות המתגלה שבעולם הכללי, וחפצה בהויתה את החפץ האלהי של טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו. זה הטוב הוא הסוד של הגאולה, המוכרחת לבא, הטוב מוכרח לנצח את הכל, והחפץ העמוק והמוטבע של הטוב, והשיקוק הפנימי לו בעצם תוכיות נשמת האומה, המתבלט בתפילת האומה הפנימית, מסמיך לה את הגאולה. "הטוב בעיניך עשיתי, זה שסמך גאולה לתפילה" (ברכות י). הרב מתאר את כנסת ישראל כמלבישה את הא-לוהות וממילא את בקשת ההטבה הא-לוהית – טוב ה' לכל. התפילה הישראלית לתיקון עולמי ופרטי, לאור זאת, מהווה הכשרה להופעת הטוב הא-לוהי. הגר"א בפרושו למסכת אבות (שנות אליהו ה, א) מתאר זאת באופן הבא: 'אסור לכוין בתפילה לצורך עצמו אך להתפלל שיהיו כל ישראל בתכלית השלימות ויהיה נשלם כנסת ישראל למעלה'. דווקא בקשת הצרכים שבתפילה היא מעשה ההתכללות וההכנה להקמת השכינה מעפרה. זו למעשה תביעה לתפילה לצורך גבוה כפי שמופיע בהרחבה ב'נפש החיים' שער ב (פרקים יא-יב). כפשרה בין שתי מגמות אלו, זו שבמאמר וזו שבדברי הגר"א, נפש החיים והרב (באורות ישראל), ניתן להציע את ההבחנה של הרמח"ל בין החסיד והצדיק (מודגש בפרק יט). הצדיק פועל עפ"י מילוי החובה ואילו החסיד פועל למען שמו באהבה. מקומן של הבקשות כפי שהופיע במאמר זה מתאים למדרגת עבודתו של הצדיק ואילו דרישתו של הגר"א, נפש החיים והרב באורות ישראל, מתאימה למדרגת החסיד שכל עבודתו צורך גבוה.

הנפש יכולה לעורר וכן הנשמה. לתובנה זו ישנן השלכות מעשיות רבות. אפרט כמה מהן.

האדם ה'עובד' המחפש את דרכו פנימה, אל לו לדחות כאבים פשוטים ורגשות יומיומיים. טובה וראויה היא הקבלה השלמה והנינוחה של המקומות ה'נמוכים' והאנושיים שמציפים בדמעות ואכזבה את תפילתו.

היודע את סוד התפילה האמורה אל לו להתאמץ לדלג אל רום ערכה. ככל שיכניס ליבו ודעתו למילות התפילה הפשוטות ויאמרם בשמחה ובחיות יזכה להארה ופתיחת לב שבוקעת מעומק הרצון.⁵³

לצד זאת, המתפלל 'העובד' מוזמן לרגישות ותשומת לב ודעת לממדים עמוקים שמתרחשים בו בעת. כמו האדם המדווש באופניו, יכול הוא מדי פעם להשהות את מרוצת בקשתו ולהאזין האזנה פנימית ונפשית האם נפתח פתח לגילוי רצון פנימי, לשקיפות תודעתית שמלאה ברצון ה' ובקשת גילוי האידאלים האלוהיים. הללו עוטפים את מילות הבקשה הקיומית העכשווית בה הוא נתון.

ומנגד, השרוי בעדן וחפץ טהור, אל ירתע מלהסיט מבטו אל תוככי המציאות העכשווית האישית והכללית ויקרא בבקשה ותחינה לתיקון וגאולה.⁵⁴

53. יפה היא עצתו של המגיד ממעזריטש שעסק בתפילה האידאלית היא התפילה על השכינה, ותפילת בקשת הצרכים הפשוטה. אדם עלול, כך ה'מגיד', למצוא את עצמו בסבך נפשי של רצון ותשוקה לתפילה אידאלית מחד, ומציאות דוחקת מאידך, ומכאן לאכזבה ואז שקר נפשי ועוד ועוד. עצת המגיד היא ש'יתפלל בפשוטו לפי מה שהאדם הוא במדרגה בעת ההיא רק שיהיה פיו ולבו שווין כי דובר שקרים לא יכון' (תולדות יעקב יוסף (ירושלים תשל"ג) קדושים, שמד, ב"ד"ה וההיפך).

54. תנועה זו של מעבר מדבקות לעיסוק בעולם מתוארת יפה בפסקה הבאה: 'לצדיקים גדולים, התפילה קשה מאוד, מפני שאין להם שום רצון עצמי כלל, והכרתם הגדולה הקשורה באמונתם הבהירה, באור החסד האלהי, היא ממתקת להם את הכל, ואיך יתפללו להנצל מאיזה צרה, והרי אין להם שום צרה במציאות. אמנם אחרי ההעמקה הגדולה, שבאה אחרי העליה - שסוף כל סוף האדם וצרכיו, העולם והחיים וכל קישוריהם, כל ההרגשות והנטיות וכל התביעות הטבעיות, החיים ואהבתם, קניניהם וערכם, הכל הם תכסיסי האורה של החסד הגדול אשר אמר עולם יבנה, והתפילה בעצמה, הבעתה, ונטיותיה, ועצם הטבע של החפץ לסדר כל הענינים שבעולם בעינם וצביונם, החיים, הכבוד, העושר, הבנים, השלום, השמחה, השובע והמנוחה, ועל גביהם החכמה וקדושת הרצון והעונג, כולם יחד גילויי חסד עליון הם, שהתפילה בכל עת, וביחוד בעת צרה, מבלטת את ערכם המלא, והחפץ המתגלה מאור נשמת רצון הפנימי אשר לצדיקים יסודי עולם שההופעה האלהית העליונה מחיה את נשמתם תמיד הוא בעצמו אחד מיסודי החיים ובנין ההויה, כנשימת האויר, כאכילה ושתיה, כבנין וזריעה, כרפואה ורחיצה - בזה ישוב רוח התפילה לפעם את הצדיקים ישרי הלב, ויעזבו את

תפילה נשמתית העוסקת בגאולת השכינה ובצרכי העולם כולל אלו שלו, גואלת היא ומטהרת חפצים פשוטים; רפואת הגוף ואיזון כלכלי הופכים לתנועה של הופעת שלמות, וכמיהת תיקון חברתי מורגשת כמו אות בפיסקה של בקשת הגילוי הצדק הא-לוהי אין סופי.⁵⁵

השררות העליונה החודרת בכל מכמני ההויה, שכל חפץ בטל לגבה, וישארו עבדים לקונם שופכי לב כמים, מבקשים רצון, חיים, בריות גופא ונהורא מעליא' (שמונה קבצים ג, סז).
 55. בהקשר זה ניתן לציין את המשל של הבעש"ט אודות החשיבות של עונג שבת ושתיית יין בשבתות ובימים טובים: 'שמעתי ממורי משל לבן מלך שנשתלח למרחקים לכפר אחד בין פחותי ערך, ובהאריך הזמן שמה, הגיעו כתב מאביו המלך ורצה לשמוח בו מאוד, אך חשש מבני הכפר שילעיגו עליו באמרם מה זה יום מיומיים ושמחה מה זו עושה. מה עשה בן המלך, קרא לבני הכפר וקנה להם יין שרוף ושאר מיני יין המשכרים עד ששמחו בעסק ביין והוא מצא עת הכושר לשמחו מאוד בשמחת אביו ודברי פי חכם חן. והנמשל מובן כי הנשמה בושה לשמוח בשבת בתענוגים של אביה המלך מלכי המלכים הקב"ה בהנשמה יתירה... לכך צוותה התורה לענג את הגוף ביו"ט... ואז כשהגוף שמח בשמחת הגוף אז יש פנאי לנשמה בשמחת דבקות המלך...' (תולדות יעקב יוסף ריש פרשת קדושים. הובא בבעל שם טוב על התורה פרשת בראשית סעיף פו). חרף קווי הדמיון לאמור בפנים, ותאור ההתרחשות המקבילה של הנפש והגוף, ישנו הבדל מהותי בין משל הבעש"ט לתפילת הרב עפ"י מובנה שהוצע כאן. בדברי הרב ישנו קשר אורגני בין החלקים השונים של הנפש. אמנם קיימות שתי התרחשויות שונות ואולם הן ביטוי למהות אחת.